

Список використаних джерел:

1. Дзюба Т.М. Психологія дорослості з основами геронтопсихології : навч. посібник / наук. ред., авт. передмови і додатку В.Ф. Моргун. К.: ВД «Слово», 2013. 264 с.
2. Макаренко А.С. Педагогические сочинения. В 8 т. М.: Педагогика, 1983–1986.
2. Максименко С.Д. Психологія особистості : підруч. / С.Д. Максименко, К.С. Максименко, М.В. Папуча. К.: ТОВ «КММ», 2007. – 295 с.
3. Моргун В.Ф. «Психозойська ера» В.І. Вернадського: кінець світу чи гармонія людини і довкілля? *Постметодика*. Полтава, 2001. №№ 5-6. С. 16–19.
4. Моргун В.Ф. Психологія особистості в педагогіці А.С. Макаренка. Факсимільний зб. праць 1988–2001 рр. Полтава, 2002. 84 с.
5. Моргун В.Ф. Становлення громадянськості особистості в контексті її психологічної та соціальної зрілості. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. К., 2004. Т.ІУ. Вип.2. С. 203–215.
6. Моргун В.Ф. Багатовимірна теорія особистості про світогляд людини в контексті інваріанту просторово-часових орієнтацій. *Психологія і особистість*. К.-Полтава, 2015. № 2 (8). Ч. 1. С. 23–44.
7. Цуканов Б.И. Время в психике человека: Моногр. Одесса: Астропринт, 2000. 220 с.

А.С. МАКАРЕНКО В ПОЛЬЩІ

Біблюк Маріан

Познань, Польща

(переклад з польської Катерини Ткаченко)

Про діяльність і творчість А. С. Макаренка в Польщі до Другої світової війни нічого не було відомо. У тогочасних книгах та статтях, що представляли стан освіти та педагогічної теорії в СРСР, не було жодної згадки про цього педагога та його роботу в навчальних закладах. Це було пов'язано із відсутністю популярності праць Макаренка, які з'явилися в Радянському Союзі лише в середині 1930-х років. Щоправда вони відразу ж викликали бурхливу дискусію в СРСР та зацікавленість у деяких західних країнах (Німеччині, Франції, Англії, Нідерландах), а в Польщі спадщина радянського новатора – у недобросусідських польсько-російських відносинах у довоєнний період, коли ідеологія комуністичної освіти не мала умов для розвитку – не дійшла до польських педагогічних кіл – науковців, освітян та вчителів. Але А. Макаренко також не відчував жодної симпатії до «буржуазної Польщі». Його комунари на мистецькому вечорі представили Й. Пілсудського поруч з фашистом Муссоліні, як свого опонента, карикатурного персонажа, що бажає їх обдурити [1]. Наприкінці 30-их років Макаренко вбачав загрозу для СРСР з боку Польщі, його захисту він присвятив своє перо журналіста. Він назвав молоду польську

державність нещасною і подібною до Заходу [2], готуючи тим самим ідеологічне підґрунтя для швидкої ліквідації Польщі, що була названа Молотовим під час її четвертого поділу у вересні 1939 року «потворним дітищем Версальського договору».

Однак було декілька людей, які знали про досягнення Макаренка ще до 1939 року. Одним із них був Януш Корчак, в чії руки потрапила «Педагогічна поема», що була нелегально вивезена з Росії. Корчак був захоплений книгою, вона справила на нього велике враження. Він рекомендував її своїм колегам, кажучи: «Це не педагогічна література, це справжня педагогіка» [3]. Можна також згадати слова вдячності польського консула в Харкові Каршо-Соблевського, який залишив запис у Пам'ятній книзі комуни 25 березня 1933 року: «Все, що я бачив сьогодні у Дитячій комуні імені Дзержинського вражає мене, як доказ величезного прогресу в соціальній та освітній галузі людського розвитку» [4]. До випадкових та епізодичних відомостей належить також заява Й. Секерської, яка відвідувала комуни як член іноземної делегації. Через багато років вона згадувала, яке позитивне враження справив на неї А. Макаренко, який зустрів делегацію, і як вона дізналася про обов'язкову роботу комунарів в Дитячій комуні імені Дзержинського. Цей візит справив сильне враження та залишив яскраві спогади [5].

Ці епізодичні згадки не змінюють загальної картини ситуації до 1939 року. Позитивні зміни почалися лише під час Другої світової війни на території СРСР. У той час деякі педагоги-біженці від німецької окупації Польщі та деякі педагоги-вигнанці, беручи участь в навчально-виховній роботі, мали можливість дослідити радянську систему освіти і засвоїти основні положення радянської педагогічної теорії [6]. Саме тоді відбулося перше знайомство із доступними творами Макаренка. Серед них була «Педагогічна поема», «Прапори на баштах» та «Книга для батьків». Однак неможливо визначити, наскільки ідеї Макаренка впливали на напрямок, форми та методи роботи польських навчальних закладів в СРСР. Зафіксовано та збережено всього декілька досить коротких згадок (наприклад, Е. Курочки, директора дитячого будинку в підмосковному Загірську).

Становище польських установ, створених ще за Куйбишева, і до 1943 року, що знаходились під опікою Комітету у справах польських дітей в Москві, було дуже складним, що не сприяло освітньому процесу. Серйозні суперечності та розбіжності в ідеологічних поглядах ускладнювали розвиток цих установ, створювали напружену атмосферу та гальмували розповсюдження нових педагогічних ідей. З'явилася різка тенденція до відокремлення навчальної роботи від досягнень радянської педагогічної теорії та практики, особливо в галузі колективних методів виховання. Проте, нові ідеї та тенденції, нові методи організації колективного життя дітей поступово пробивали собі шлях. У цьому процесі надзвичайно корисними виявилися погляди та досвід А. Макаренка [7]. Таким чином, під час еміграції в Радянському Союзі в тяжкі роки Другої світової війни з'явилися деякі передумови для сприйняття творчості А. Макаренка в Народній Польщі.

Справжнє «відкриття Макаренка», і, водночас, справжній початок широкомасштабного поширення його ідей у Польщі припадає на повоєнні роки. Приблизною датою може бути 1946 рік, коли «Педагогічну поему» було перекладено польською мовою [8]. Того ж року в педагогічній пресі з'являється перша стаття про Макаренка [9], а роком пізніше – перша наукова праця, автором якої став досвідчений педагог, колишній колега Януша Корчака, керівника навчального закладу в Бартошицах, згодом провідний фахівець у педагогіці Макаренка та пропагандист його ідей – Олександр Левін [10]. Автором другої монографії, присвяченої педагогіці Макаренка, був Олександр Камінський – варшавський повстанець та організатор молодіжного опору проти окупантів, згодом відомий вчений [11]. Хоча він далеко не був прихильником «визволителів» зі Сходу, проте, як чудовий фахівець та практик в галузі самоврядного виховання, він бачив у постаті Макаренка майстра у вихованні важкої молоді, високо оцінював результати його опіки та виховання, розвитку самоврядування молоді та її реабілітації, досягнуті завдяки новаторським методам. Він ніколи не відмовлявся від своїх поглядів пізніше, незважаючи на переслідування комуністичної влади за його патріотичне відношення [12]. Однак він вважав невиправданим піднесення досягнень Макаренка до рангу універсальних цінностей польської науки про освіту [13].

В перші повоєнні роки не вважали, що новаторська робота Макаренка може бути прийнятою в науці та стати відомим та впізнаваним явищем в польській педагогічній науці. У Польщі, починаючи з 1948 року, розпочався період динамічного сталінського наступу, ліквідації демократичних основ системи. Було знищено все, що в соціальному житті країни було незалежним і пов'язаним з традиціями, запроваджено нові структури, що були контрольовані комуністичною владою [14]. В освіті та педагогічній науці, де в 50-х роках домінувала тоталітарна політика соціалістичного виховання за зразком радянської політики комуністичної освіти [15], широко відома педагогіка Макаренка, за думкою влади, повинна була служити створенню нової соціалістичної педагогіки, усунувши так звані буржуазні та ідеалістичні думки в освіті, формуючи революційні та колективістські погляди молоді.

У тих роках масово видавалися збірки творів Макаренка, серед яких «Прапори на баштах», «Книга для батьків», «Вибрані педагогічні твори» та три видання «Сімейного виховання». У 1955-1957 рр. 7-томне видання творів Макаренка було перекладено польською мовою на основі першого радянського видання, підготовленого АНП РФСРР. Таким чином можливості вивчення та посилення на роботу Макаренка в університетах значно зросли. Наприклад, питання виховання в колективі, розроблене Макаренком, привернуло увагу науковців університетів із таких міст як Гданськ (Р. Міллер), Торунь (К. Мороз), Познань (Б. Горновський), Вроцлав (З. Шульц).

Макаренко не сходив зі сторінок тогочасних педагогічних журналів: «Дитячий будинок», «Діти та вихователь», «Школа та дім», «Професійна школа», «Вчитель у колективі», «Нова школа» та в інших. У заголовках статей в педагогічній пресі за 1948–1953 рр. говорилося: «Твори Макаренка як зброя у

боротьбі за нове обличчя педагогічної теорії та практики»; «Використовувати педагогічні досягнення А. Макаренка повною мірою»; «Подолати застій у педагогічній науці, провітрити педагогіку»; «Біля витоків нової педагогіки» тощо [16].

Макаренку приписували роль як революціонера, так і цілителя застарілого менталітету польських працівників освіти. Його описували як «педагога переможної революції та активного гуманізму», «найвидатнішого педагога радянської доби» та як «теоретика комуністичної освіти». На тлі його досягнень було дискредитовано навіть досягнення Януша Корчака, який, здавалося, був не надто прогресивним.

Розповсюдженню творчості Макаренка слугували також сценічні екранізації «Педагогічної поеми» (Новий театр у Лодзі, Театр нової Варшави – 1951) та фільм за мотивами «Прапорів на баштах», що також був показаний на телебаченні (1959).

Після кількох років ідеологічного тиску на людей науки, культури, вчителів та освітян, журналістів, який часто супроводжувався відстороненням їх від офіційного соціального життя та безпосередньої роботи з молоддю, а також первісною індоктринацією світогляду, безкорисливим використанням людей з лівими поглядами в пропагандистських цілях, ситуація почала дещо змінюватися після рубежу жовтня 1956 року. Почалося поступове звільнення від «радянської допомоги» польській освіті, а також звільнення від більшовицького підходу до педагогічної доктрини Макаренка та схематичного трактування його педагогічних досягнень, пошук нових перспектив для досліджень та популяризації.

Переломним моментом у цьому процесі став 1960 рік, коли в Польщі було опубліковано визначні монографічні праці, присвячені Макаренку. Праця О. Левіна «Макаренко: Педагогічна конфронтація» (1960) та додаткове дослідження того ж автора «Макаренко в Польщі» (1962), з'явилися у результаті багаторічних досліджень, проведених в СРСР та Польщі в 1950-х рр. Вони окреслили стан досліджень творчості Макаренка з урахуванням соціальних та політичних умов повоєнного періоду. Ці твори, а також монографія Л. Хмая «Антон Макаренко» (1960), хоча ґрунтувалися виключно на літературних працях Макаренка, разом із нарисом цього автора «Течія та напрямки в педагогіці ХХ століття» (1962) та працею С. Волошина «Нарис історії освіти та педагогічної думки» (1964), ставили досягнення Макаренка – комуністично орієнтованого педагога – у ряд з найвидатнішими освітянами світу, праця Л. Хмая сприяла визнанню досвіду радянського педагога серед польських освітян та відведенню йому відповідного місця в історії світової педагогіки [17]. Національні конференції, сесії та семінари, що були організовані в 60-х рр., значною мірою сприяли відродженню Макаренка [18].

Проте ще було далеко до загального визнання Макаренка серед людей педагогічного кола, особливо його колективістських поглядів на виховання молоді. Яскраво виражена критика всіх буржуазних поглядів у радянській педагогічній науці формувала філософію опору російській версії

функціоналізму, чужої польської традиції, сприяла збереженню установок критичної раціональності, вибірковому відбору досягнень радянської педагогіки і лише з необхідності поступалася місцем загальним поглядам польської ідентичності. Є безліч прикладів, що підтверджують своєрідність польської педагогічної думки, її відкритість до всіх важливих явищ і процесів різного походження, її незалежність в умовах тоталітарного поневолення. Це була перш за все, незаплямована марксистсько-ленінською ідеологією, творчість таких педагогів, як Маріан Фальський, Богдан Наврочинський, Казімеж Сосницький та інші, про яких В. Оконь писав: «вони здобули добре ім'я та славу... не завдяки тиску з боку влади чи якоїсь ідеології» [19].

Подібне ставлення до спроби нав'язати польським виховним закладам та педагогічним теоріям макаренківський спосіб діяльності та осмислення освітніх проблем було представлено у 1960-х роках педагогом та психологом З. Заборовським. Як єдиний у таборі соціалістичних країн, він мав суттєву суперечку з концепцією колективної освіти Макаренка, виступав проти нетворчого засвоєння результатів роботи Макаренка, механічного перенесення досвіду автора «Педагогічної поеми» в іншу реальність [20]. З. Заборовський, автор «Основ колективного виховання» (1967), віддаючи перевагу теорії соціальної групи, розробленої західною соціальною психологією, та враховуючи значення «раціонально організованого освітнього середовища», виведеного з досвіду С. Шацького, представив систему Макаренка як таку, що містить елементи самодержавства, в якій виховання здійснювалось за допомогою колективу та його тиску на особистість. Він стверджував, що ідеал сучасної людини не є таким, як ідеал колективіста, представлений Макаренком.

У полеміці із З. Заборовським його головний опонент – О. Левін, автор праці «Одиниця і група в системі колективної освіти» (1967) – висловився проти підриву ідеалу Макаренка, вульгаризації сенсу освіти в колективі. Він зазначив, що такі особливості колективного виховання, як прагнення створити міцний ідеологічний, матеріальний та особистий зв'язок, а також першість суспільно-корисної діяльності, важливість соціальної діяльності – складають перевагу цієї концепції над іншими. На думку О. Левіна, система Макаренка максимально активізувала та розширювала можливості молоді [21].

Теоретична суперечка щодо концепції колективістської освіти того часу, зведена до іншого розуміння сутності колективу та його значення у вихованні людини, не була вирішена. Тоді розділові межі щодо колективної освіти були надзвичайно складними в польській педагогічній науці [22]. Нині, посиляючись на цю суперечку, у світлі світових досягнень психології та гуманістичної педагогіки, розвитку концепції суб'єктивності у вихованні, можна помітити, що «сильний колективізм» – це продукт тоталітарних систем, які також домінували в педагогічних поглядах Макаренка, пов'язаних, як зазначив Л. Вітковський, видатний філософ освіти, із сектантською концепцією суспільства, в якому члени функціонують як віддані послідовники свого керівництва. Ця перспектива свідчить про те, що особистість має можливість вибору або себе і власної автономії, що автоматично засуджує її через егоїзм та

паразитизм, або до підпорядкування конкретній спільноті, з повною відмовою від власної автономії [23]. Прийнятний сучасний колективізм набуває демократичної форми, тоді як колективізм типу Макаренка (автор був об'єктом тиску зверху вниз, але він не переклав його на групу своїх учнів) заслуговує на увагу як історичне явище, важливе свідчення боротьби новатора за щасливе дитинство в жорстокому світі дорослих. Його загальний досвід, беручи до уваги несприятливі зовнішні фактори, можна вважати анклавом гуманізму та демократії в умовах тоталітарного режиму або пошуком способу зв'язку (в надзвичайно складних та суворих умовах) версії гуманістичної педагогіки з похмурою прозою бідності, відсталості та тотального гніту [24].

У міру ослаблення «реального соціалізму» польські освітяни все рідше посилалися на погляди Макаренка, а пропаганда його ідей під егідою партії та соціалістичної держави не приносила очікуваних результатів. У 1970-х роках все ще робилися різні спільні та індивідуальні спроби продовжити дослідження Макаренка – хоча вже рідше. У двох університетах були організовані масштабні міжнародні наукові конференції за участі викладачів СРСР В. Гмурмана, Е. Кузнецової, Д. Лапаєвої, Л. Пехи, А. Петрікаша, Е. Вискочілової та польських вчених О. Левіна, К. Мороз, Й. Матерне, З. Шульц, М. Сціпура, а також викладачів-практиків А. Ямінського, В. Грондзького, С. Бендковського [25]. Лише деяким практикам вдалося творчо застосувати досвід Макаренка в різних освітніх середовищах – у школі (З. Реліга з основної школи № 187 імені А. Макаренка у Варшаві, під науковим керівництвом О. Левіна [26], А. Ямінського – основна школа № 10 у Любліні [27], в дитячому будинку (К. Чайковський, М. Фальковська) [28], у виправних установах (С. Бендковський [29])).

Перші роки 1980-их розпочалися з воєнного стану і були несприятливими для зацікавленості Макаренком людьми педагогічної науки. Тоді на Макаренка посилалися лише деякі автори. Деякі принципи виховання Макаренка (виховання щасливих людей, перспектива як фактор виховання, гра як потреба та виховна діяльність) обговорювались З. Дамбровським (1980) у «Теоретичних засадах опіки та виховання за допомогою опіки». Вибрані елементи методології виховної роботи Макаренка були включені до праці під редакцією того ж автора «Вступ до методології опіки та виховання в дитячому будинку» (1985). К. Конаржевський у «Основах теорії освітніх взаємодій» (1982) посилався на Макаренка, коли обговорював проблему групового тиску у вихованні та створенні соціальної групи. О. Левін у «Педагогічному триптиху» (1986) вказав на спільні риси освітніх систем у трьох класиків педагогіки 20 століття – Януша Корчака, А. Макаренка та С. Френе.

Ситуація дещо змінилася в 1988 році, який ЮНЕСКО проголосив «роком Макаренка» до 100-річчя з дня народження Макаренка. Через тридцять років публікація «Вибрані твори Макаренка» (видання вибраних творів цього автора з урахуванням нових фактів у його біографії та вилученням комуністичної фразеології) стало подією в польській макронауці [30]. Ювілей Макаренка, який відзначався по всій Європі, і політичні зміни після 1989 року

стали приводом для відмови від різкого ідеологічного протистояння експертів щодо спадщини Макаренка та його складної біографії. Польські освітяни відіграли активну роль у започаткованому діалозі, спрямованому на організаційну консолідацію макродослідників і, як наслідок, створення Міжнародної макаренківської асоціації. Після 1991 року відбулося поживлення наукових зв'язків великої групи вчених, що вивчають Макаренка: участь у ряді засідань конференцій, публікація статей українських просвітителів про Макаренка в польській системі освіти та польських викладачів у російській та українській педагогічній пресі, а також організація міжнародної конференції у Варшаві (1997) під назвою «Універсальні цінності спадщини А. Макаренка і сучасність» [31] за участі гостей: І. Зязюна, Л. Крамущенко, Н. Дічек, Г. Хілліга, А. Фролова, С. Невської, Л. Пехи, А. Петрікаша.

Звільнення від радянського впливу, розкриття нових фактів з новітньої історії польсько-російських відносин та історії Росії, виявлені в період перебудови, а також бібліографічні та текстологічні досягнення західнонімецьких вчених-макаренкознавців, особливо з Марбурзького університету, зробило можливим новий підхід до спадщини Макаренка в трансформаційній польській реальності. Це було відображено у першій критичній монографії, виданій в Польщі, про автора «Педагогічної поеми» під назвою «Інший Макаренко» [32]. Почало з'являтися більше публікацій на подібні теми, що пояснювали соціальне та політичне підґрунтя використання творчості Макаренка у вихованні польських дітей та молоді [33].

Продовження в новій реальності критичної когнітивної течії стосовно Макаренка, започаткованої З. Заборовським, що характеризується прагненням «принизити» ідеалізованого Макаренка в упередженій теорії виховання [34], пошуком міри для об'єктивної оцінки його досягнень, є лише фрагментом загальної реакції деяких польських освітян на радянські зразки, нав'язані польській педагогічній науці протягом декількох десятиріч. У поточному процесі зведення рахунків з минулим Польської народної республіки найгіршим рішенням «питання Макаренка» в освітніх науках є не дезавуація його досягнень (педагогіка Макаренка сама себе захищає) [35], а мовчання та ігнорування визнаної у всьому світі педагогічної думки [36], незнання цієї спадщини та особистості самого Макаренка.

Список використаних джерел:

1. A.Makarenko, *Dziela*, t.3, PZWS, Warszawa 1955, s.297.
2. Podaję za: G.Hillig (red.) *Makarenko 7/72*, Marburg 1974, s.14.
3. Wspomina o tym I. Newerly, sekretarz Korczaka we *Wstępie do Wyboru pism Janusza Korczaka*, „Nasza Księgarnia” 1957, t.1. s. XXXI. Potwierdził to także A. Lewin, któremu Korczak dał do przeczytania *Poemat pedagogiczny*, podkreślają dobitnie, że jest to książka napisana przez prawdziwego pedagoga i że nieporównanie przewyższa znane w owym czasie utwory poświęcone wychowaniu dzieci bezdomnych w pierwszych latach po rewolucji. Zob. A. Lewin, *Takim go zapamiętałem. Wspomnienia i refleksje j Januszu Korczaku*, Latona, Warszawa 1994.

4. A. Makarenko *Dziela*, 7-tomowe wydanie z lat 1955–1957, PZWS, t.2, s.438.
5. J. Siekierska, *Dzierżyński i Makarenko W: Narodziny nowego (Wspomnienie z lat rewolucji)*, „Książka i Wiedza” 1952, s. 33– 34.
6. Por. *Szkolnictwo polskie w ZSRR 1943–1947. Dokumenty i materiały*, PZWS, Warszawa 1961.
7. Por. A. Lewin, *Problemy wychowania kolektywnego. Refleksje pedagogiczne na tle doświadczeń polskiego domu dziecka i szkoły na Uralu*. PZWS Warszawa 1953.
8. A. Makarenko, *Poemat pedagogiczny*, „Książka i Wiedza”, wyd I, 1946, wyd. 2 1949.
9. A. Lewin, Makarenko – najwybitniejszy pedagog epoki radzieckiej. „Opiekun Społeczny” 1946 nr 9/10, s.13.
10. A. Lewin, *Antoni Makarenko – czołowy pedagog radziecki*, Warszawa 1947.
11. A. Kamiński, *Pedagogika Antoniego Makarenki*, RTPD, Warszawa 1949.
12. Por. tego autora *Funkcje pedagogiki społecznej*, PWN, Warszawa 1982, s.250, 384 oraz *Samorząd młodzieży jako metoda wychowawcza*, wyd.4, WSiP, Warszawa 1985, s. 81, 158, 171.
13. A. Kamiński, *O trwałych i zmiennych składnikach pedagogiki makarenkowskiej*. „Nowa Szkoła”, 1962, nr 11.
14. H. Świda-Ziemba, *Mechanizmy zniewalania społeczeństwa – refleksje u schyłku formacji*, Warszawa 1990, s.254.
15. S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku*, Warszawa 1997, s. 80.
16. K. Żebrowska, *A.S.Makarenko. Bibliografia podmiotowa i przedmiotowa publikacji polskich z lat 1946–1987*, IBP, Warszawa 1988.
17. S. Wołoszyn, *Działalność i poglądy Antoniego Makarenki*. W: B. Suchodolski (red.), *Zarys pedagogiki*, PWN, Warszawa 1962, s.669–681; ten że *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, PWN, Warszawa 1964, s.234– 238.
18. *Kolektyw i praca w twórczości pedagogicznej Antoniego Makarenki. Materiały z sesji*. Warszawa 1960; *Próby i doświadczenia makarenkowskie w Polsce. Materiały z konferencji pedagogicznej w sprawie praktycznego wykorzystania dorobku Makarenki*, Warszawa 1966. Opublikowano tomiki seminariów organizowanych przez TKKŚ i CODKL: *Makarenko w różnych krajach; Problemy wychowania społeczno– moralnego i resocjalizacji w twórczości i działalności Makarenki; Rodzina w poglądach Makarenki*, Warszawa 1970.
19. W. Okoń, *Wizerunki sławnych pedagogów polskich*, WSiP, Warszawa 1993, s. 13.
20. Z. Zaborowski, *Audiatum et altera para*, „Wychowanie”, 1960 nr 4 oraz *Przeciwko uproszczeniom w wychowaniu zespołowym*; „Nowa Szkoła”, 1960 nr 6.
21. A. Lewin, *Spór o kolektyw*, „Wychowanie”, 1959 nr 11; oraz *Aktualne problemy systemu makarenkowskiego*, „Wychowanie”, 1963, nr 20/21.
22. W. Pomykało, *Kształtowanie ideału wychowawczego w PRL w latach 1944–1976*, Warszawa 1977, s.439.
23. L. Witkowski, *Edukacja (dla) nowej formacji*, Zeszyty Naukowe UMK, Socjologia wychowania VI, z.166, Toruń 1986, s.64–65.
24. Zob. W. Opalichin, *Sistema Makarenko: wzglad „iznutri”*. W: L. Konisiewicz, *Nas wospital Makarenko. Zapiski kommunara*, Czelabinsk 1993, s. 9–10.
25. *Antoni Makarenko w szkole wyższej. Materiały z konferencji makarenkowskiej w Toruniu*, Toruń 1974; *O spuściźnie A.S. Makarenki*, Wrocław 1979.

26. A. Lewin, *Próba tworzenia systemu wychowawczego. Trzy lata pracy doświadczalnej w Szkole Podstawowej nr 187 w Warszawie*, PZWS, Warszawa 1966.

27. A. Jamiński, *Wychowanie przez pracę. Z doświadczeń „Szkoły na Dziesiątej w Lublinie”*, WSiP, Warszawa 1976.

28. K. Czajkowski, *Wychowanie zespołowe w domach dziecka. Inspiracje makareńskie*, PZWS, Warszawa 1964; M. Falkowska, *Korzystam z dorobku pedagogicznego Antoniego Makarenki*, W: A. Lewin (red.), *Próby i doświadczenia makareńskie w Polsce*, CODKL, Warszawa 1966, s.93–110.

29. S. Bendkowski, *Problemy resocjalizacji w twórczości i działalności A.S. Makarenki*, W: *Problemy wychowania społeczno–moralnego i resocjalizacji w twórczości i działalności A. Makarenki*, TKKŚ, CODKL, Warszawa 1970, s. 61–108.

30. *Makarenko o wychowaniu*, Wybór pism, pod red. A. Lewina i M. Bybluka, WSiP Warszawa 1988.

31. Zob. *Antoni Makarenko, Konfrontacje pedagogiczne z końca wieku*, pod red. M. Bybluka, Toruń 1999.

32. M. Bybluk, *Inny Makarenki. Krytyczna analiza działalności, rozwój myśli pedagogicznej i zastosowanie w ZSRR*, Toruń 1990.

33. W. Teiss, *Zniewolone dzieciństwo*, Wyd. Żak, Warszawa 1996.

34. J. Miąso, *Historia wychowania wieku XX*, PWN, Warszawa 1980.

35. Dowodem potwierdzającym ponadczasową żywotność pedagogiki Makarenki jest m.in. obroniona w 1993 roku na WSP w Bydgoszczy praca doktorska I. Pyrzyka, *Elementy pedagogiki opiekuńczej w pracach J. Pestalozziego, J. Korczaka, A. Makarenki i Cz. Babickiego* oraz praca doktorska A. Kadykały *Dzieciństwo jako rosyjski temat kulturowy XX wieku*, Warszawa 2014.

36. Pedagogika Makarenki nie występuje w żadnym najnowszym podręczniku pedagogiki i historii wychowania dla szkół wyższych w Polsce, zaledwie krótkie informacje o Makarence zamieszczone są w słownikach biograficznych i encyklopediach.

ETHICALLY ORIENTED A.S. MAKARENKO'S EDUCATIONAL SYSTEM

*Mettini E.
Pisa, Italy*

The question of values in education must draw attention to itself, considering that ethical profile of the world we live in is no more based on solid moral foundations which we can consider meaningful and compulsory for everyone, taking into account the “hyper-liberalization” of basic social institutions, including ethical ones, considering that such a “ethical anarchy” considering that that latter may erase differences linked to values between age, sex, special groups and students’ activists. Along with it, we have to pay attention to globalization of world society having as result chaotic cross–cultural clashes and awkward consequences since migrants and other groups of people coming from abroad (for instance workers) create their own communities whose values can intersect and, at a certain extent, interfere with predominant values of the country they are living in, a factor that does